

УДК 371.011 (07)

Максимова Олена Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедра дошкільної освіти та педагогічних інновацій

Житомирський державний університет ім. Івана Франка, м. Житомир,
Україна

helen.maks23@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1590-4339>

СФОРМОВАНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОЇ ГРУПИ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Проблеми екології непокоять людство вже не перше десятиліття, піднімаючи питання можливості існування життя людини на планеті Земля в майбутньому. Дошкільний вік є сензитивним періодом для закладання базових ціннісних ставлень до природного довкілля та екологічно доцільної поведінки. Метою нашої статті є висвітлення дослідження рівнів сформованості екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Нами було використано такі методи дослідження, як спостереження, бесіда, дидактична гра, вирішення проблемних ситуацій, метод незавершених речень, читання оповідань та робота з піктограмами, а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння. Проведена експериментальна робота дозволила визначити рівні сформованості екологічної компетентності у дітей старшої групи (високий - 25% дітей, середній - 50%, низький - 25%). Було з'ясовано, що переважна більшість дошкільників мають прагматичну (споживацьку) або емоційно-афективну мотивацію дій у природі, і лише п'ята частина – пізнавальну. Найгірше сформований ціннісний компонент та поведінковий, дитина рідко сама є ініціатором допомоги природі.

Ключові слова: екологічна компетентність; природодіяльна мотивація; природодоцільна поведінка; природоохоронні вчинки.

Вступ. Здатність людини бути часточкою природи, а не її господарем, передбачає мінімізоване втручання в її царину, гармонійне співжиття, а не знищення власними руками. На всіх рівнях освіти законодавчо прописано формування у підростаючого покоління екологічної свідомості, екологічно доцільної діяльності, що виливається у екологічну компетентність. Змістове наповнення даного поняття залежить від конкретного історичного періоду, від суспільної формації. У первісному суспільстві екологічна компетентність спрямовувалась на забезпечення людиною себе, на задоволення споживчих потреб, мова не йшла про збереження природи, а в наш час саме природоохоронна складова посилюється, оскільки задоволення навіть

елементарних потреб (у чистому повітрі, воді тощо) пов'язане зі збереженням якісних характеристик природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На часі ідея сталого розвитку, під яким Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун розуміють стратегію виживання і безперервного прогресу цивілізації та окремих країн в умовах збереження навколишнього середовища (насамперед біосфери), що потребує формування екологічної компетентності [1, с. 8]. С.Шмалей під екологічною компетентністю розуміє інтегральний розвиток особистості, що об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти та забезпечує уміння виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування [2]. Н.Пустовіт визначає досліджуване поняття як характеристику, яке дає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку [3].

Однак, не зважаючи на актуальність і широке поле досліджень, проблема формування екологічної компетентності у дітей дошкільного віку залишається на практиці невирішеною.

Метою статті є висвітлення особливостей проведення дослідження рівня сформованості екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку, резюмування, які її структурні компоненти потребують найбільшої уваги від вихователів, посилення і оптимізації подальшої роботи саме в цьому напрямку.

Застосовані методи дослідження. З цією метою нами було використано такі методи дослідження, як спостереження, яке було спрямоване на дослідження емоцій, які діти переживали, спілкуючись з об'єктами природи, вольового аспекту ставлення до природи, їх поведінкових особливостей з об'єктами природи; в ході бесіди ми визначили повноту знань дітей про природний світ; метод незавершених речень, читання оповідань та вибір піктограм дітьми допомогли з'ясувати рівень розвитку природодіяльної мотивації; дидактична гра застосовувалась для з'ясування показників ціннісного критерію; вирішення проблемних ситуацій продемонструвало, наскільки природодоцільними є дії дитини. Нами використовувались загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння для резюмування отриманої інформації і виведення рівнів сформованості екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення рівня сформованості екологічної компетентності у дітей старшої дошкільної групи ми використали рівневу диференціацію, якісно-кількісний рівневий підхід. Попереднє визначення змістової структури досліджуваного поняття [4] допомогло нам окреслити критерії та показники, за якими здійснювалась діагностика (див. табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти – критерії – показники сформованості екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Структурні компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Знання про природу, правильну поведінку в природі	Структурованість і повнота знань про живу і неживу природу, заощадливе ставлення до її елементів, усвідомлення людини як її часточки
Мотиваційний	Природодіяльна мотивація	Практична мотиваційна спрямованість, пізнавальна, емоційно-афективна
Емоційно-вольовий	Позитивні емоції та почуття від взаємин з природою, прояв вольових якостей	Інтерес до природоохоронної діяльності, співчуття до страждань живих істот, радість споглядання краси природи, спілкування з її об'єктами; дисциплінованість, організованість, наполегливість, самостійність у взаєминах з природою
Ціннісний	Базові цінності	Усвідомлення людини як часточки природи, залежність життя від природних умов, визнання природи як однієї з найвищих цінностей
Поведінково-діяльнісний	Природодоцільна поведінка, природоохоронні вчинки	Прийняття задачі від дорослого, планування її вирішення, точність і послідовність виконання трудових дій, ініціативність, відсутність руйнівних дій щодо природи

У експерименті брало участь 32 дитини старшого дошкільного віку Житомирського НВК № 65.

З метою діагностики показників *когнітивного компоненту*, виходячи з того, що знання завжди вербальні, ми запропонували дітям відповісти на ряд питань природознавчого змісту. Також таку діагностику можна було провести у формі гри в «Експерсію по куточку природи» (дитина стає екскурсоводом для нової людини або ляльки). Якісний аналіз отриманих даних дозволив з'ясувати, що більшість дітей досліджуваної вікової категорії мають труднощі у виділенні суттєвих ознак об'єктів живої природи, а якщо і виокремлюють, то в першу чергу такі, як рух, потреба у харчуванні, іноді згадують дихання і ріст. Також відчують ускладнення при встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Зачасту діти допускають помилки у диференціації об'єктів живої і неживої природи, відносячи рослини до неживої природи (дають пояснення: вони не рухаються), а людину взагалі не сприймають як складову природи, ставлячи її окремо. Таким чином, до високого рівня нами віднесено 6 чоловік (18,8%), до середнього – 21 дитина (65,6%), до низького – 5 дітей (15,6%).

З метою дослідження *природодіяльної мотивації* у дітей ми використали методику «Незавершені речення». В індивідуальній бесіді дітям пропонувалось придумати кінцівку наступних речень:

Я думаю, гарна людина та, яка в лісі... Погано вчиняє з природою той, хто... В природі найбільше мені подобається... Тварини для людини... Я вважаю, пташки для людини... Я думаю, що різні жучки і комахи... Як на мене, природу потрібно... Мені цікаво спостерігати за... Вважаю, що потрібно допомагати... Я можу рвати квіти, коли... Мені радісно, якщо... Я щасливий, коли бачу... Коли я допомагаю рослинам, пташкам чи тваринкам, підгодовую їх, то... Коли люди ходять на пікнік, то вони... На мою думку,

сортувати сміття... Якщо людина ламає гілочку на дереві чи кущі... Я люблю природу за те, що... Ставлення людей до природи...

В ході експерименту ми з'ясували, що деяким дітям взагалі дуже важко продовжити речення. Вважаємо, що це пов'язано з недостатньо розвиненим мовленням у них або мисленням. Змістова наповнюваність відповідей дозволяла діагностувати напрямок *мотивації дій* у природі: прагматичний (споживацький), пізнавальний, емоційно-афективний. Так, 38% дошкільників в основному розглядають природу як засіб забезпечення життя свого і людини загалом. Таких дітей ми віднесли до низького рівня. Середній рівень взаємодії з природою продемонстрували 41%: вони мотивуються до дій у природі через емоційний захват, радість від споглядання, дій у природі. Решта дітей мають пізнавальну мотивацію щодо природи, їх нараховується 21%.

Сукупність емоцій, які переживає дитина, стикаючись з природними об'єктами чи явищами, досліджувалась нами шляхом спостереження. Адже діти доволі щиро виявляють свої почуття мімікою, інтонацією і оформлюють їх у мовленнєві конструкції.

Також ми пропонували дітям послухати історії, що мали місце в житті інших дітей, і потім визначити свої емоції, обравши відповідну піктограму. Потім просили пояснити свій вибір. Давалась інструкція такого змісту: «Зараз я прочитаю тобі розповідь. Слухай уважно. А потім вибери ту картинку, на якій зображене обличчя, близьке до твоїх відчуттів, твого настрою після прочитаного». Читання розповіді супроводжувалось ілюструванням за змістом історії, для яскравішого сприйняття її дітьми.

Наведемо приклади зачитаних оповідок.

1. Була зима. Тетяна поволі йшла зі школи. Аж раптом вона побачила на снігу ворону, яка чомусь не відлітала. Тетянка підійшла ближче роздивитись її. Ворона злякано відскакувала від дівчинки, але не піднімалась у повітря. Дівчинка придивилась пильніше і зрозуміла: справа була у зламаному крилі. Вона зловила ворону і віднесла її додому. А ввечері разом з татусем занесла пташку до ветеринара.

2. Дмитрик з Оленкою навесні пішли до лісу. Пахощі зелені і молоді трави сповнювали їх легені. На очі трапилась чарівна галявина з гарними пролісками. Хлопчик радісно підбіг до них і почав зривати квіти і складати їх у букет. Дуже швидко квіти в руках хлопчика без води похилили голівки. Жалісливо глянув на них Дмитрик та й жбурнув на землю.

3. 1 березня прийшла на зміну Зимі на Землю Весна, цариця життя і молодості. Час правління Зимі вже вийшов. Але так сильно Зима не хотіла поступатися місцем, що зібрала свої останні сили і спричинила хурделицю, мороз, демонструючи владу і міць. Однак Сонце було на стороні Весни. Адже так чекали на нього всі: і люди, і пташки, і звірі, і травичка, й дерева! Припекло воно своїми промінчиками – і перетворив сніг на потічки. Нічого не залишилось Зимі, як піти геть і чекати знову своєї черги володарювання. А Весна часу не гаяла. Накинула яскраво-зелене покривало на сплячу чорну землю, завітчала його першими квітами. І запахло у повітрі новим життям.

Виявилось, що діти емоційно дуже сприйнятливі до краси природи. Вони жваво реагують на її прояви та на об'єкти, які потребують допомоги від людини. Нами було визначено, що 48% дітей старшого дошкільного віку емоційно чуйні, співчувають живим істотам, співпереживають, розуміють стан живого об'єкту, проявляють доброту, чуйність по відношенню до природи, радість і захоплення при зустрічі з об'єктами природи (високий рівень). Середній рівень продемонструвало 36%. Такі діти проявляють до об'єктів природи позитивне відношення, однак воно є вибіркоким. Їм властива стриманість емоційних реакцій при взаємодії з ними. Однак відмічаємо переживання ними радості і задоволення при спілкуванні переважно зі знайомими, приємними рослинами, тваринами. І тільки 16 % дошкільників були віднесені до низького рівня, оскільки проявляли нестійке відношення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості; емоційною чуйністю вони не відрізнялися, швидше виявляли недбалість і агресивність до об'єктів природи.

Для дослідження *вольового аспекту* ставлення до природи ми вдалися до спостережень. Акцентували увагу на тому, наскільки діти виявляють дисциплінованість у довгостроковому виконанні доручень, пов'язаних з куточком живої природи. Взимку дітям розповідалось, як важко живеться пташкам, коли випадає багато снігу, і на землі вони вже не можуть знайти їжу для себе. Далі пропонувалось зробити разом з батьками годівнички і розвісити їх біля будинків або принести в дитячий садочок, щоб колективно розмістити їх на майданчику. Декілька дітей відразу із захопленням відгукнулось на пропозицію; були такі, яким це завдання не видалось цікавим, потрібним, вартим старань. Частина дітей пристали на цю пропозицію після декількох нагадувань.

Показники *ціннісного критерію* ми з'ясовували шляхом дидактичної гри з кожною дитиною окремо. Засобами слугували картинки з 5 категорій дійсності: природа, оточуючі предмети, праця, наука і мистецтво, я сам. Дітям пропонувалось розглянути уважно всі зображення і викласти карточки з картинками від найважливішого до найменш важливого. Давались інструкції такого плану: «Роздивись, які картинки лежать на столі. Виклади їх одну за одну. Найближче до себе поклади ту картинку, на якій зображено саме дороге, близьке тобі. Далі викладай те, що є менш важливим для тебе. Останньою поклади ту, на якій зображено щось найменш важливе». Потім дітей просили пояснити свій вибір, ставили питання, чому саме перший предмет є найважливішим, а останній найменше приваблює їх і цінується.

Високий рівень (12,5%) продемонстрували ті діти, які усвідомлено на перше місце поклали картинку із зображенням природних явищ, повними реченнями відповідали на поставлені питання, проявляли інтерес до зображень рослин і тварин, ставили природу на перше місце за значимістю для себе.

Середній рівень (50%) характеризували наступні дії: картинку із зображенням природи потрапляли в середину викладеної лінії. Діти

проявляли певний інтерес до природи, але більше все ж цікавилися іграшками та самим собою.

До низького рівня (37,5%) були зараховані діти, які відчували труднощі щодо відповідей на поставлені питання. Карточки викладали, не пояснюючи причину встановленої почерговості. Вони не зацікавлювалися зображеннями природи, зокрема тварин, рослин.

Для виявлення *поведінкових особливостей* дошкільників ми проводили ряд спостережень, застосовуючи спеціально розроблені різнорівневі завдання, а також використали природній експеримент. Наприклад, дітям одного дня ми повідомили, що корм для рибок з живого куточка закінчився. Говорилось це кожній дитині окремо і фіксувались її реакції, пропозиції.

Узагальнені результати діагностування показали, що 15,6% дошкільників мають високий рівень сформованості поведінково-діяльнісного компонента, тобто дитина часто сама є ініціатором допомоги природі, приймає із задоволенням поставлену дорослим задачу, планує самостійно її вирішення, обирає способи дій, проявляє зацікавленість у природоохоронній діяльності, якісно і послідовно виконує трудові операції. 62,6% дітей були віднесені до середнього рівня. Зазначимо, що вони приймають задачу, поставлену дорослим, але розв'язують її не самостійно, а під керівництвом дорослого, інтерес до діяльності в природі у них нестійкий. Низький рівень виявлено у 21,8% дошкільників. Вони не приймають завдання дорослого, не виявляють бажання брати участь у догляді за рослинами чи тваринами. Такі діти пасивні у наданні допомоги живій природі. Часто вдаються до руйнівних дій (зривають квіти, вбивають жучків, ловлять метеликів, ламають гілки тощо).

Кількісні та якісні результати оцінки сформованості кожного компонента екологічної компетентності дали нам можливість узагальнити і проаналізувати ці дані та виявити рівні сформованості екологічної компетентності у дітей шостого (сьомого) року життя.

Загалом, 25% дошкільнят мають *високий рівень* усвідомленої екологічної компетентності. Цих дітей характеризує переважання пізнавальної мотивації відносно природи, прояв відповідних мотивів поведінки і діяльності, усвідомлення самоцінності природи, визнання права на існування кожної живої істоти незалежно від зовнішнього вигляду та користі, яку вона приносить. Діти проявляють бажання, активність до пізнання природи через експериментування, спостереження за природними явищами, об'єктами природи, інтерес до різних сфер діяльності людей по відношенню до природи; ставлять питання, люблять оповідання, розповіді про природу, обговорюють це з іншими дітьми; проявляють елементарну пізнавальну самостійність. Їх екологічні уявлення усвідомлені, узагальнені, адекватні діям дітей в природному середовищі. Узагальненість уявлень відбувається через визначення за істотною ознакою. Діти доводять приналежність до живої природи людей, тварин, рослин, безпомилково класифікують і узагальнюють об'єкти живої і неживої природи, пояснюють свої дії; виділяють усю сукупність істотних ознак живого. Вони проявлять

емоційну чуйність, співчувають, співпереживають, розуміють стан живого об'єкту, проявляють доброту, чуйність по відношенню до природи, радість і захоплення від зустрічі з об'єктами природи. Бережливе ставлення до тварин і рослин проявляється незалежно від їх зовнішнього вигляду і користі, діти позитивно емоційно чуйні на їх вітальні прояви (гладять, грають, ласкаво розмовляють); відчують потребу в спілкуванні з тваринним і рослинним світом.

У 50% дітей зафіксовано *середній рівень* екологічної компетентності. Дошкільнята, що мають цей рівень, характеризуються переважанням емоційно-афективної мотивації поведінки і діяльності в природі. Пізнавальний інтерес до природи, до екологічних проблем не завжди стійкий, вимагає спонукання дорослих. Діти розуміють цінність природи, її важливість і необхідність збереження. Їх екологічні уявлення характеризуються узагальненістю, але через визначення по несуттєвій ознаці або через дію, на прикладі конкретної ситуації використання, застосування. Дошкільнята диференціюють об'єкти живої і неживої природи, самостійно виділяють ряд істотних ознак живого у окремих об'єктів природи і групи, вміють пояснити і аргументувати свій вибір, дії. До об'єктів природи діти проявляють емоційно-позитивне відношення яскраво вираженої вибіркової спрямованості, стриманість, деяку обмеженість емоційних реакцій під час взаємодії з ними, однак переживають радість і задоволення від спілкування переважно зі знайомими, приємними для них рослинами, тваринами; розуміють необхідність турботливого ставлення до природи.

25% дітей віднесені до *низького рівня* сформованості екологічної компетентності. Вони характеризуються наявністю прагматичних мотивів поведінки і діяльності в природі. Такі діти не виявляють цікавості, допитливості, бажання згідно їх віку до пізнання природи, до екологічної діяльності, не реагують на спонукання дорослого або ж діють без внутрішнього прийняття такої діяльності. Їх екологічні уявлення фрагментарні, неповні, часткові, засвоєні на репродуктивному рівні. Діти проявляють нестійке відношення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості; емоційно не чуйні, можуть бути недбалими і навіть агресивними до об'єктів природи. Дошкільнята цього рівня мають окремі екологічні уміння і навички.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на підставі результатів, отриманих в ході нашого дослідження, робимо висновок про недостатню сформованість у дітей старшого дошкільного віку екологічної компетентності у розрізі вимог часу і необхідність проведення систематичної, послідовної і спадкоємної роботи у цьому напрямку. Особливу увагу варто звернути на формування ціннісно-мотиваційної і, звійсно, поведінкової сфери. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробленні системи роботи вихователів з дітьми у даному напрямку, у підготовці вихователів до реалізації екологічного напрямку роботи з дітьми.

Список використаної літератури

1. Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку: навч.-метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / за заг. ред. О. Пометун. Дніпро : ЛІРА, 2014. 120 с.

2. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Світлана Вікторівна Шмалей. Київ, 2005. 479 с.

3. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків / Пустовіт Н.А. // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. Вінниця: РВВ ДП "Державна картографічна фабрика", 2001. Випуск 5. С. 59-62.

4. Максимова О.О. Формування екологічної компетентності як складової готовності дитини до школи. Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.], 2018. Випуск 24. Ч.1. С. 329–334.

References

1. Havrysh N., Saprykina O., Pometun O. Doshkil'niatam – osvita dlia staloho rozvytku: navch.-metod. posib. dlia doshkil'nykh navch. zakladiv [Preschoolers - education for sustainable development: teaching method. way. for preschool education. institutions]. **Dnipro : LIRA, 2014. 120 p.** [in Ukrainian].

2. Shmaliej S. V. Systema ekolohichnoi osvity v zahal'noosvitnij shkoli v protsesi vyvchennia predmetiv pryrodnycho-naukovoho tsyклу [The system of environmental education in secondary school in the process of studying the subjects of the natural science cycle]: **dys. doktora ped. nauk: 13.00.01 / Kiev, 2005. 479 p.** [in Ukrainian].

3. Pustovit N.A. Osobystisno oriientovani tekhnolohii ekolohichnoho vykhovannia pidlitkiv [Personally oriented technologies of ecological education of teenagers]. **Naukovi zapysky. Serii: pedahohika i psykholohiia.** [Proceedings. Series: pedagogy and psychology]. Vinnytsia: "State Cartographic Factory", 2001. Issue 5. **P. 59-62.** [in Ukrainian].

4. Maksymova O.O. Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti iak skladovoi hotovnosti dytyny do shkoly [Formation of ecological competence as a component of a child's readiness for school]. **Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats'** [Pedagogical education: theory and practice: Collection of scientific works]. Ivan Ogienko Kamyanets-Podilsky National University; Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, **2018. Issue 24. Ch.1. P. 329–334.** [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.09.2020 р.

Стаття прийнята до друку

Maksimova Olena

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Associate Professor
Department of Preschool Education and Pedagogical Innovations

Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Ukraine

FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCE IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article is devoted to the study of the levels of formation of ecological competence in preschool children. Based on the selected criteria (knowledge of nature, the right behavior in nature; natural motivation, positive emotions and feelings from the relationship with nature; manifestation of volitional qualities; basic values; natural behavior, environmental actions), we identified indicators and selected appropriate methods and techniques of diagnostics. Among them: observations, conversation, «Incomplete sentences» method, icons, didactic game, problem solving. Experimental data have shown that preschool age children have difficulty in identifying the essential features of living objects, in establishing cause-and-effect relationships. Often attribute plants to inanimate nature, because they do not move, and human is not perceived as component of nature, putting it separately. The vast majority of preschoolers have a pragmatic emotional-affective motivation for action in nature, and only one-fifth of children have cognitive motivation. In general, children are emotionally sensitive, sympathize with living beings, show kindness, sensitivity to nature, joy and admiration when meeting with objects of nature. In the rank of values, nature is not in the first place, giving way to toys, delicious food. The consolidated results showed that 25% of children are at a low level of environmental competence, 50% are sufficient, a high level is typical for 25%. The child is rarely the initiator of helping nature, but most accept the task set by the adult, solving it under his guidance. In general, the children showed an unstable interest in nature. Therefore, we conclude that special attention should be paid to the formation of value-motivational and, of course, behavioural sphere.

Key words: ecological competence; natural motivation; natural behaviour; environmental actions.